

Павло ГАЙ-НИЖНИК

доктор історичних наук,
заступник директора,
Науково-дослідний інститут українознавства МОН України
(Київ, Україна), hai-nyzhnyk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8912-8398>

Окремий корпус кордонної охорони (1918–1919 рр.)

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.02.061>

УДК: 94:338.43(=411.16)(477)«18/19»

Анотація. Мета статті полягає у висвітленні процесу формування Окремого корпусу кордонної охорони Української Народної Республіки та Української Держави впродовж 1918–1919 рр. **Методологія дослідження** побудована на принципах історизму, об'єктивності, багатфакторності й усебічного аналізу, а також на сучасному термінологічному апараті. Використано системний і структурний методи. **Наукова новизна.** На підставі архівних, частина яких уперше вводиться в науковий обіг, та опублікованих джерел проаналізовано організаційно-правові засади встановлення інституту і структур державної кордонної служби в УНР та УД. Наведено статистичні дані стосовно кількісного й територіального складів. Указано місця дислокації підрозділів, чисельність, керівні органи, фінансування, функції, обов'язки, завдання. Зауважено на тісному співробітництві кордонної охорони з митною службою та фінансовим відомством, урядових рішеннях щодо становлення та діяльності Окремого корпусу кордонної охорони, його діяльності й комплектації. Наголошено на ролі кордонної охорони як за умов мирного часу, так і в період війни. **У висновках** зазначено про незавершеність процесу становлення кордонної охорони, її переформатування й перепідпорядкування на етапі воєнних поразок та, зрештою, ліквідацію внаслідок краху української державності.

Ключові слова: Окремий корпус кордонної охорони, прикордонна служба, Українська Народна Республіка, Українська Держава.

Прикордонні формування сучасного зразка беруть свій початок із часів відродження національної державності на початку ХХ ст., а саме від 1918 р., коли постанали Українська Народна Республіка та Українська Держава. Від проголошення ІV Універсалом самостійності України 22 січня 1918 р., підписання Берестейського договору з Центральними державами 9 лютого 1918 р. та повернення Центральної Ради й уряду УНР 1 березня 1918 р. у звільненій від червоних Київ, перед владою поставала нагальна проблема організації кордонної охорони й облаштування митно-кордонних пунктів уздовж державних рубежів, зокрема з Австро-Угорщиною, Білоруссю, Румунією, Доном, Німеччиною, чії війська перебували на теренах колишньої Польщі, що відновиться з кінцем Великої війни, та з радянською Росією (РСФРР).

На заході УНР, згідно зі ст. 2 Берестейського договору, кордон визначався таким, як існував між Австро-Угорською та Російською імперіями перед 1914 р., а далі на північ від Тарнограда (нині Польща) по лінії Білгорай – Щебрешин (нині Польща) – Красностав – Пугачів – Радин – Межиріччє – Сарнаки – Мельник – Високо-Литовськ (нині Білорусь) – Кам'янець-Литовськ (нині Білорусь) – Пружани (нині Білорусь) – Вигоновське Озеро (нині Росія)¹.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.2592. – Оп.2. – Спр.3. – Арк.3; Нова рада. – 1918. – 22 лютого; 24 лютого.

Особливої гостроти набуло питання створення й налагодження роботи кордонних пунктів на межі УНР з Австро-Угорщиною та з дезорганізованою революцією Росією. Через воєнні дії на теренах України за Центральної Ради уряд республіки довгий час був неспроможний приступити до виконання нагального завдання державної ваги, тож відповідні заходи у цьому напрямі розпочалися лише навесні 1918 р.

Було вирішено, що при митно-кордонних установах, підвідомчих департаменту митних зборів Мінфіну, тимчасово запроваджуватимуться комісаріати-агентури², підпорядковані Міністерству торгу і промисловості, які незабаром мали бути замінені підрозділами Окремого корпусу кордонної охорони (ОККО), підпорядкованого фінансовому відомству³, і лише у часі воєнних дій корпус переходив у розпорядження військового міністра⁴.

7 березня 1918 р. питання організації кордонної служби УНР з ініціативи військового міністра О.Жуковського розглядав уряд, проте жодних актів ухвалено не було. Невдовзі, 18 березня, під час чергової доповіді товариша (заступника) міністра фінансів В.Мазуренка Раді Народних Міністрів про фінансові справи у країні, зрештою ухвалили: «Щодо закону про прикордонну охорону, то доручається міністру фінансів представити такий законопроект на розгляд Ради Міністрів і кандидатів на посаду начальника кордонної стражі на затвердження»⁵. 20 березня рішення про створення «пограничної сторожі» фактично було прийняте Радою Народних Міністрів УНР й ухвалено передати це питання на вирішення відомствам внутрішніх та військових справ, а також фінансів із тим, щоб статут сторожі й саму організацію її розробити якомога скоріше, а отаманом (командувачем) Окремого корпусу кордонної охорони було затверджено полковника В.Желіховського.

Цьому сприяли й відомості, оприлюднені на підставі звітів Окремого корпусу кордонної охорони, які звучали на засіданні комісії при департаменті митних зборів Міністерства фінансів про безконтрольний рух товарів із боку Австро-Угорщини. Тож на цих засіданнях, що тривали 21–23 березня 1918 р., було висловлено міркування про «необхідність огородити негайно кордони держави від спроб безмитного ввезення іноземних товарів, а рівно як вивезення українських витворів ґрунту й промисловості, котрі з міркувань економічного характеру піддаються обмежувальним нормам»⁶. 21 березня комісія вирішила встановити тимчасовий митний контроль у таких прикордонних пунктах, як Радзивилів, Волочиськ, Гусятин, Новоселиця, Збараж, Берестя (Брест).

23 березня 1918 р. урядовці отримали й обговорили на своєму засіданні статут Окремого корпусу кордонної охорони, після чого доручили міністрові фінансів подати його на розгляд і затвердження Української Центральної Ради. Головними завданнями ОККО визначалися:

- організація охорони кордону «шляхом виставлення спеціальних постів»;
- контроль за переміщенням через кордон осіб за наявності відповідних документів та протидія незаконному ввозу (вивозу) товарів, зброї, боєприпасів тощо;
- затримання дезертирів і кримінальних елементів;
- виконання на кордоні обов'язків карантинної й поліцейської служб.

² Докл. див.: *Гай-Нижник П.* Україна: фінанси і політика (1917–1922 рр.). – К., 2021. – 808 с.

³ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.24 а. – Арк.15 зв.

⁴ *Ружкас А.О.* «Разом з польським військом»: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа). – К., 2015. – С.394.

⁵ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.2. – Спр.17. – Арк.15.

⁶ Там само. – Ф.2199. – Оп.1. – Спр.430. – Арк.1–3.

Також на підрозділи Окремого корпусу кордонної охорони покладалися обов'язки воєнізованої відповідальності за безпеку державних рубежів в тісній співпраці з установами департаментів митних зборів (директор П.Андрєїв) Міністерства фінансів та кордонного догляду (директор І.Неаронів) Міністерства торгу і промисловості – «для захисту української промисловості і збереження інтересів казни [...] дійсного нагляду прикордонної стражі» на західних і південних кордонах та вздовж узбережжя Чорного моря⁷.

Саме цим питанням переймалися члени комісії при департаменті митних зборів Міністерства фінансів, що засідала від 23 березня по 4 квітня 1918 р. за участі в. о. директора вказаного департаменту І.Гайдовського-Потаповича, командира ОККО полковника В.Желіховського та голови комісійної ради Г.Троцького. Зокрема було окреслено територіально-географічні пріоритети обстоювання митних інтересів України й визначалося, що «для захисту української промисловості й збереження інтересів казни», встановлення «дієвого догляду кордонної стражі» необхідно, у першу чергу, виділити 500 тис. крб на створення митних установ на західному та південному рубежах і Чорному морі. У підсумку було визначено, що в організації митно-кордонної служби зберігатиметься порядок, який існував до 1917 р., коли кордонна охорона була складовою митного відомства зі власною організацією. Передбачалося розробити штати Корпусу кордонної стражі з його підпорядкуванням, за російським зразком 1898 р., відомству фінансів⁸. Тож формуватися й підпорядковуватися ОККО мав міністр фінансів, а його начальна команда на той час розташовувалася в Києві по вул. Хрещатик, 1⁰.

26 березня 1918 р., згідно з постановою Ради Народних Міністрів УНР №439, під опікуванням Міністерства торгу і промисловості «на головних кордонних пунктах» було створено комісаріати-агентури¹¹. 1 квітня В.Мазуренко у своїй доповіді урядові наголошував на завершенні кошторису для Окремого корпусу кордонної охорони, що «позаяк кордон не може лишатись без охорони», тому ця інституція вже частково існує, і для цього необхідні кошти, тож в. о. міністра фінансів просив якомога швидше затвердити видачу «авансом на рахунок кошторису для утримання Окремого корпусу кордонної охорони 500 тис. крб¹² в розпорядження департаменту митних зборів», що й було схвалено урядом 6 квітня 1918 р.¹³ Того ж таки дня Рада Народних Міністрів УНР вирішила асигнувати департаментові митних зборів Міністерства фінансів 150 тис. крб «на упорядкування митницьких інституцій»¹⁴. Ці кошти мали піти на відкриття митно-кордонного догляду на державній межі УНР з Австро-Угорщиною та Німеччиною. Попередньо департамент митних зборів планував організувати митниці й кордонні пункти в десяти точках, проте знову ж таки 6 квітня було вирішено проводити митно-кордонний нагляд в Ісаківцях, Гусятині, Волочиську, Підволочиську, Збаражі, Радзивиліві, Голобах, Маневичах, Луниці, Ямполі, Рибниці, Могилеві-Подільському та в Тирасполі¹⁵.

⁷ Гай-Нижник П. Створення митної кордонної служби України у 1918 р. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Вип.7. – К., 2004. – С.234–244; Його ж. Створення митної служби і митної кордонної охорони УНР та Української Держави (Гетьманату) в 1918 р. // Митна політика в Україні: Історичні та правові аспекти проблеми: 36 наук. пр. пам'яті проф. Йосипа Леонідовича Рісча. – Дніпропетровськ, 2004. – С.136–149.

⁸ ЦДАВО України. – Ф.2199. – Оп.1. – Спр.430. – Арк.9.

⁹ Там само. – Арк.9–9 зв.

¹⁰ Там само. – Ф.1063. – Оп.2. – Спр.2. – Арк.19 зв.

¹¹ Державний вістник. – 1918. – 31 жовтня.

¹² Попередньо в доповіді передбачалося запросити 200 тис. крб, але перед самим засіданням суму вручну олівцем виправлено на 500 тис.

¹³ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.2. – Спр.16. – Арк.18.

¹⁴ Там само. – Ф.1434. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.19; Ф.1064. – Оп.2. – Спр.16. – Арк.8.

¹⁵ Там само. – Ф.1434. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.13.

Водночас у спільній записці товариша міністра фінансів В.Мазуренка й директора департаменту митних зборів П.Андреїва до Ради Народних Міністрів УНР автори зазначали, що «з заключенням перемиря України з Великоросією, необхідно організувати митний нагляд, окрім відновлюваних установ на кордоні з Австрією і новозакладаних на кордоні Бесарабії, теж на кордоні з Великоросією, а на улаштування того нагляду взагалі потрібно невідкладне додаткове, коли придержуватися вже прийнятих Радою Міністрів обрахунків, асигнування 250.000 карб.»¹⁶. Якнайшвидше кордонні установи передбачалося створити в п'ятнадцяти пунктах: у Бугазі, Овідіюполі, Берестечку, Ганцевичах, Жлобині, Гомелі, Торчині, Хуторі-Михайлівському, Ворожбі, Конотопі, Валуйках, Каменській, Лихій, Сатанові, Тарноруді¹⁷. Звертаючись до уряду, В.Мазуренко та П.Андреїв наголошували, що позаяк «відкриття діяльності перепускних пунктів на кордоні з Великоросією повинно наслідувати в найблизчих днях, то прохається про асигнування потрібної для цього суми 250.000 карб. в екстреному порядку»¹⁸.

Усього ж на теренах УНР було 44 митно-кордонних установи, роботу яких належало ще відновити, профінансувати. Вони (із зазначенням кількості службовців і сум їх річного утримання) розподілялися так:

– по морському кордону: митниці Маріупольська (47 осіб, 125 тис. 280 крб), Бердянська (26 осіб, 70 тис. 140 крб), Херсонська (35 осіб, 89 тис. 340 крб), Миколаївська (88 осіб, 226 тис. 380 крб), Одеська (449 осіб, 1 млн 262 тис. 820 крб); митні застави Генічеська (12 осіб, 29 тис. 940 крб), Хорлівська (11 осіб, 27 тис. 180 крб), Скадовська (8 осіб, 19 тис. 860 крб), Очаківська (24 особи, 59 тис. 820 крб), Аккерманська (6 осіб, 15 тис. 540 крб)¹⁹;

– по румунському кордону: митниці Ізмаїльська (28 осіб, 77 тис. 100 крб), Унгенська (20 осіб, 57 тис. 240 крб); митні застави Вилківська (9 осіб, 23 тис. 760 крб), Кілійська (16 осіб, 41 тис. 640 крб), Ренійська (25 осіб, 70 тис. 500 крб), Усть-Прутська (2 особи, 10 тис. 620 крб), Кагульська (8 осіб, 20 тис. 940 крб), Фальчійська (5 осіб, 13 тис. 380 крб), Леовська (12 осіб, 30 тис. 060 крб), Німценська (4 особи, 10 тис. 620 крб), Скулянська (2 особи, 6 тис. 360 крб), Авраменська (4 особи, 11 тис. 100 крб), Липканська (7 осіб, 19 тис. 140 крб)²⁰;

– по австро-угорському кордону: митниці Новоселицька (34 особи, 98 тис. 340 крб), Ісаковецька (17 осіб, 48 тис. крб), Гусятинська (34 особи, 98 тис. 340 крб), Волочійська (68 осіб, 204 тис. 960 крб), Збараська (34 особи, 98 тис. 340 крб), Радзивилівська (46 осіб, 134 тис. 580 крб), Дружкопільська (34 особи, 98 тис. 340 крб); митні застави Новоселицька (10 осіб, 27 тис. 060 крб), Перебийківська (4 особи, 11 тис. 100 крб), Гуківська (8 осіб, 21 тис. 420 крб), Сатанівська (4 особи, 13 тис. 380 крб), Волочійська (7 осіб, 19 тис. 620 крб), Мервенська (6 осіб, 16 тис. 980 крб); митні пости Шидловський (5 осіб, 12 тис. 780 крб), Радзивилівський (5 осіб, 12 тис. 780 крб)²¹;

– по польському або німецькому кордону: митниці в Голобах (68 осіб, 204 тис. 960 крб) і Маневичах (46 осіб, 134 тис. 580 крб);

– внутрішні митниці: Київська (58 осіб, 178 тис. 200 крб), Харківська (51 особа, 151 тис. 680 крб);

– «митничі участки»: Одеський (33 особи, 121 тис. 320 крб), Південно-Західний (21 особа, 88 тис. 680 крб)²².

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само. – Арк.17.

¹⁸ Там само. – Арк.13.

¹⁹ Там само. – Ф.2199. – Оп.3. – Спр.11. – Арк.12.

²⁰ Там само.

²¹ Там само. – Арк.12 зв.

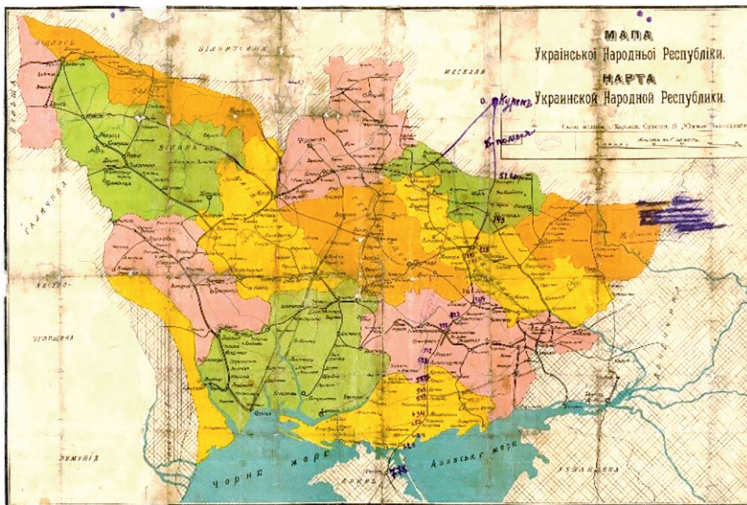
²² Там само.

Загалом, відповідно до планів укомплектування особового складу, на митницях, митно-кордонних заставах і постах Української Народної Республіки мали б служити 1 тис. 442 особи (316 штатних, 312 канцелярських урядовців, 814 наглядачів). Їх утримання (заробітна платня) обходилося б державі у 342 тис. 850 крб на місяць і у 4 млн 14 тис. 200 крб на рік. Сума, варто зауважити, захмарна.

На утримання ж Окремого корпусу кордонної охорони 6 квітня 1918 р. уряд виділив департаменту митних зборів Міністерства фінансів «авансом в кредит» 500 тис. крб з умовою, що «аванс повинен бути повернутий із сум, котри відпущені будуть Центральною Радою по закону, який буде внесений міністром фінансів»²³.

Тим часом із 14 по 16 квітня 1918 р. відбулося засідання ради при департаменті митних зборів Мінфіну, до складу якої входили Троцький (очільник), Гайдовський-Потапович, Покровський, Тржецький та голова Союзу співробітників Київської митниці П.Хржанівський²⁴. Учасники наради змушені були визнати невтішний для уряду УНР стан організації митно-кордонної служби, зокрема на західних рубежах країни, визнаючи, що «весь кордон України з боку Центральных держав та Польщі в сей час в митнім відношенню є цілком відкритий, за винятком поки що лише одного місця в Радзивиліві»²⁵.

Міністр фінансів у своїй доповіді торкнувся також питання розташування митно-кордонних установ УНР. Він зазначив, що такі пункти на кордоні з Румунією, які раніше розташовувалися по річках Дунай і Прут, за нових воєнно-політичних умов «в цім, або иншим вигляді будуть перенесені на кордон із Бессарабією по р. Дністрі»²⁶. Докладні відомості щодо місць їх нового розташування мали бути представлені урядові після завершення переговорів Міністерства закордонних справ із Румунією щодо встановлення кордонів України на бессарабській ділянці.

Мапа Української Народної Республіки (1918 р.)

²³ Там само. – Ф.1434. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.19.

²⁴ Там само. – Арк.14.

²⁵ Там само. – Арк.13.

²⁶ Там само. – Ф.2199. – Оп.3. – Спр.11. – Арк.9 зв.

Міністр фінансів УНР П.Климович також повідомив урядові, що невдовзі подасть на його розгляд законопроект про перетворення на митниці I-го класу й хоча б 4-го розряду відповідних установ у Гусятині, Збаражі та Дружкополі, що на кордоні з Австро-Угорщиною, позаяк «по всіх цих містах пороблені нові залізниці, злучені з загальною залізничною сітею»²⁷. Він також доповів урядовцям, що на поточний момент не може представити кошторису витрат на утримання митних установ на кордоні з Росією через абсолютну невідомість, яким чином буде організовано цей кордон. При цьому керівник фінансового відомства передбачав, що на межі з Росією «особливої потреби в великих митних установах не буде, а за для цього і видатки на їхнє утримання на півночі і сході України будуть значно менши від видатків на півдні і заході України»²⁸. 27 квітня 1918 р. він надіслав до підрозділів Міністерства фінансів копії вказаної доповіді народного міністра фінансів, проекту тимчасових штатів ставок митно-кордонних установ, списку українських митних установ і протоколу ради при департаменті митних зборів від 14–16 квітня поточного року, але отримали вони їх уже 30 квітня²⁹, коли Українська Народна Республіка припинила своє існування, тож уряд Центральної Ради так і не зміг розглянути це важливе для держави питання.

Із переворотом 29 квітня 1918 р. в Києві та з приходом до влади генерала П.Скоропадського УНР було повалено, а на заміну їй постала Українська Держава у формі гетьманату. Змінився й курс розвитку країни. Гетьман прагнув збудувати потужну капіталістичну державу з розвинутим господарством, сильним військом, високою культурою тощо. Серед намагань П.Скоропадського було і прагнення об'єднати в одних межах усі історично-етнографічні українські землі від Сяну й Бугу на заході до Кубані та Дону на сході, від Дунаю і Прута на півдні до Лісної й Березини, Іпуті, Сейму, Осколу на півночі. У сферу поглядів національної соборницької політики ввійшли Бессарабія і Стародубщина, Гомельщина та Кубань, Берестейщина й Белгородщина, Холмщина, Крим, Підляшшя, Рильщина, Полісся, Буковина, Галичина, Донщина. Про далекоглядні плани щодо розширення кордонів України її керівництво офіційно заявило вже 25 травня 1918 р., коли затверджений гетьманом та ухвалений Радою Міністрів закон «Про тимчасове розповсюдження української державної влади» визначав: «1. У разі прилучення до Української Держави зі стратегічних або інших причин нових територій, на них негайно тимчасово розповсюджується чинність української державної влади і всіх законів і постанов її»³⁰.

Кубанська рада розглядала питання входження до складу України, але тимчасово змушена була відкласти цей акт на майбутнє. Своєю чергою П.Скоропадський навіть передбачав відправлення на Кубань українських збройних підрозділів. Розглядалося й питання широкої автономії між Україною та Всевеликим Військом Донським. 8 серпня 1918 р. сторони уклали договір (див. нижче), за яким кордон між ними проліг «колишньою адміністративною межею, яка ділила Україну від прежньої Облaсті Війська Донського, цебто межею цієї області й Катеринославської, Харківської і Воронежської губерній» часів імперії.

Із більшовицькою Росією було встановлено перемир'я, а з травня 1918 р. між Українською Державою та РСФРР розпочалися мирні переговори. Одним із питань їх було також розв'язання проблеми кордонів і митних взаємин. Тимчасово межі гетьманської України на півночі простяглися майже на всю етнічну українську

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само. – Арк.7.

³⁰ Державний вістник. – 1918. – 31 травня.

територію, що й мали закріпити переговори з більшовиками. Під юрисдикцією Української Держави опинилися Берестя (Брест-Литовський), Гомель, Стародуб та інші історичні українські міста й місцевості. Як відомо, перемовини не увінчалися успіхом через позицію більшовицької делегації, котра перервала їх.

Ще з квітня 1918 р. харківсько-донецьку ділянку українсько-російського кордону прикривала Донецька група військ, а також, у допомогу кордонній охороні, Окрема Запорізька дивізія на чолі з отаманом П.Болбочаном, що забезпечувала чернігівсько-сумський відрізок³¹ та 1-ша стрілецька козацька (Сіра) дивізія, що взяла під захист чернігівську ділянку. Невдовзі з метою запобігання проникненню протизаконних і злочинних елементів на територію Української Держави законом від 30 серпня 1918 р. на межі з радянською Росією було встановлено кордонні пункти на станціях Орша, Клинці, Хутір-Михайлівський, Коренево, Гостинцево, Валуйки.

Запроваджені Центральною Радою кордонні комісаріати-агентури за гетьманату продовжили своє існування. Паралельно з ними уряд Української Держави вживав заходів зі створення мережі митних пунктів та організації охорони державного кордону країни³².

Кордони та адміністративно-територіальний поділ Української Держави (1918 р.)

Згідно з ухваленим Радою Міністрів законом «Про урочисту обітницю»³³, прикордонники зобов'язувалися: «[...] вірно служити Державі Українській, визнавати її державну владу, виконувати її закони і всіма силами охороняти її інтереси й добробут»³⁴.

Насправді ж від часу розвалу царської Росії кордонні застави й пункти контролю були неіснуючими, а прикордонна смуга за УНР так і не стала надійно прикритою.

³¹ Див.: *Гай-Нижник П.* За що Петро Болбочан був представлений до звання полковника армії Української Держави // Київська старовина. – 2007. – №6. – С.155–157.

³² Державний вістник. – 1918. – 29 липня.

³³ Там само. – 7 червня.

³⁴ Державний архів Харківської обл. – Ф.84. – Оп.2. – Спр.40. – Арк.61.

Про це, наприклад, доповідав 30 квітня 1918 р. комісар при митниці в Тирасполі П.Капелюшний, який констатував: «Варти з нашого боку майже не існує»³⁵. Своєю чергою Кам'янецька повітова управа 28 травня наголошувала на безконтрольності на цій ділянці кордону: «Нелегальними засобами все, що може, вивозиться і вношиться, а в обмін нічого не дається через те саме, що забирається все від нас нелегально і вимагати за це нічого не маємо права»³⁶. Митні комісари (що перебували на митно-кордонних пунктах при комісаріатах-агентурах від Міністерства торгу і промисловості) заходилися налагоджувати взаємодію зі штабами місцевих бригад Окремого корпусу кордонної охорони, адже серед їх складу були кордонні відділи, що безпосередньо переймалися питаннями переміщення товарів через рубіж і спрямовували затримані вантажі до митних комісарів для проведення дізнання й інших належних процедур³⁷. Саме за гетьманату, власне, почалося налагодження дієвого митного контролю та охорона державних меж України спільними зусиллями митників, військових підрозділів і воєнізованої служби кордонної охорони, на підмогу яким залучалися й союзні (німецькі та австро-угорські) підрозділи. Так, скажімо, на митниці в Луїніці догляд проводили спільно комісар Міністерства торгу і промисловості при митниці, офіцери місцевого загону Підляської бригади ОККО та німецькі солдати³⁸.

12 червня 1918 р. відбулася важлива нарада під головуванням міністра фінансів А.Ржепецького та за участі командира ОККО В.Желіховського, начальника штабу Л.Байкова, начальників Житомирського та Одеського кордонних округів і директора департаменту митних зборів Міністерства фінансів П.Андреїва. Її учасники дійшли рішення розформувати вказані округи. Водночас було ухвалено розподілити лінію кордонів Української Держави на 8 районів. Тож відтепер корпус мав складатися з відповідної кількості районів, кожен з яких охороняла б окрема сухопутна бригада, що поділялася на 6 відділів по 5 «отрядів» із 3 постами кожен. Також було вирішено створити Одеську й Азовську морські бригади у складі 21 «отряду» та, відповідно, 62 постів³⁹.

У липні 1918 р. міністр фінансів А.Ржепецький просив в урядовців невідкладно виділити 250 тис. крб на організацію перепускних і митно-кордонних пунктів на державній межі України з РСФРР, облаштування їх у Бессарабії на кордоні з Румунією та відновлення – з Австро-Угорщиною⁴⁰. У доданому переліку зазначалося, що на початок липня на українсько-російському рубежі передбачалося відкриття митно-кордонних пунктів у районах поселень і міст: Бугаз, Овідіополь, Берестечко, Ганцевичі (нині Білорусь), Жлобин (нині Білорусь), Гомель (нині Білорусь), Торчин, Хутір-Михайлівський, Ворожба, Конотоп, Валуйки (нині Росія), Каменська (нині Росія), Лиха, Сатанів, Тарноруда (нині Польща)⁴¹. 29 червня П.Скоропадський затвердив ухвалену Радою Міністрів постанову «Про асигнування 250.000 карбованців на відкриття митних установ на кордоні України з Великоросією» (сума передавалася в розпорядження міністра фінансів)⁴². Усі ці пропускні пункти потребували не лише відповідного облаштування, а й забезпечення озброєною кордонною охороною.

³⁵ ЦДАВО України. – Ф.1118. – Оп.1. – Спр.67. – Арк.8.

³⁶ Там само. – Оп.2. – Спр.57. – Арк.143.

³⁷ Там само. – Ф.1128. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.1.

³⁸ Там само. – Ф.1129. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.1.

³⁹ Тимошук О.В. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.). – Х., 2000. – С.248–249.

⁴⁰ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.17. – Арк.93; Спр.24 а. – Арк.6; Спр.227. – Арк.4.

⁴¹ Там само. – Спр.227. – Арк.7.

⁴² Державний вістник. – 1918. – 11 липня.

Кордон Української Держави з радянською Росією (1918 р.)

Волочиськах (малися на увазі містечка Волочиськ і Підволочиськ – *П.Г.Н.*), Збаражі, Радивілові, Голобах, Маневичах, Лунинці (нині Білорусь), Ямполі, Рибниці (нині Молдова), Могилеві-Подільському і в Тирасполі (нині Молдова)»⁴³. На ремонт наявних будівель митного відомства передбачалося виділити 164 тис. крб⁴⁴.

Політика Української Держави (як і УНР) у сфері юридично-адміністративного облаштування та функціонування кордонної охорони тимчасово мала у своїй основі загальноросійську правову базу, яка корегувалася поточними актами української влади, а також політико-економічними угодами з іншими країнами та урядами, які було укладено впродовж 1918 р. Так, наприклад, вельми зацікавленим у тісних політичних й економічних зв'язках з Україною як єдиним своїм західним сусідом був Дон. У перебігу боротьби з більшовиками його керівництво навіть розглядало питання про тимчасову федерацію Всевеликого Війська Донського з Українською Державою. Відповідні переговори від травня 1918 р. тривали майже два місяці. Особливою гостроти набуло питання про кордони, яке врешті було розв'язане шляхом обопільних поступок. Сторони визнавали взаємний суверенітет, незалежність і спільні рубежі згідно з договором, укладеним 8 серпня 1918 р. До України від старої кордонної лінії відходила територія східніше від Маріуполя, яка забезпечувала комплексне адміністративне та господарське життя цього портового міста й околиць. Дон відмовився від претензій на певні частини Харківської, Луганської губерній, де розташовувалися кінні та військово-виробничі заводи. Україна тимчасово (до ліквідації більшовицької загрози) передавала під донський контроль залізничну магістраль Чертково – Ліски – Поварино. Гарантувалися права мови, національної школи та культури українському населенню на Дону й донсько-козацькому – в Україні. Водночас Українська Держава змушена була (не без тиску з боку Німеччини) ще 29 липня визнати за Доном частину своєї етнічної території, а саме Таганрог з округою, втративши значні поклади антрациту, а також патронно-снарядний завод, розташований у цьому місті. Кубанська рада у травні 1918 р. оголосила прелімінарну постанову про приєднання Кубані до України, але здійснення її було відкладено на майбутнє через негативне ставлення як керівництва Дону, так і Добровольчої армії.

⁴³ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.227. – Арк.4.

⁴⁴ Там само. – Спр.24 а. – Арк.11–12 зв.

При всіх кордонних пропускних пунктах Української Держави від МВС призначалися комісари голови Ради Міністрів. Так, наприклад, на Ростовському кордонному пропускному пункті (КПП; нині Росія) наказом міністра внутрішніх справ Ф.Лизогуба №173 від 8 липня 1918 р. було призначено урядовця з особистих доручень VIII класу цього відомства В.Родзянка, 23 липня на Гомельському КПП (нині Білорусь) – Є.Лашкевича (наказ №212), 26 липня на Жлобинському КПП (нині Білорусь) – В.Лілова (наказ №221)⁴⁵.

У складі Окремого корпусу кордонної охорони було сформовано 1-шу Волинську (Луцьк), 2-гу Подільську (Кам'янець-Подільський), 3-тю Одеську (Одеса), 4-ту Північну (Гомель), 5-ту Чорноморську (Одеса), 6-ту Хоперську (Бутурлинівка, фактично Валуйки), 7-му Донецьку (Луганськ), 8-му Азовську (Маріуполь), 9-ту Курську (Обоянь, фактично Суми) кордонні бригади, а також навчальну бригаду (Нова Прага). Базою формування 1-ї, 2-ї, 5-ї, 6-ї та 7-ї бригад визначався колишній 4-й прикордонний округ. До їх складу ввійшли також кадри Проскурівського й Хотинського окремих кордонних полків. Кадри ж підрозділів колишнього 5-го кордонного округу стали основою для формування решти бригад.

Задачею 1-ї Волинської кордонної бригади була охорона північно-західного рубежу Української Держави в районах міст Холм, Влодлава, Берестя (Брест), Кобрин, Пінськ, Лунинець. 13 липня 1918 р. до її складу влилася ще й 3-тя Радзивилівська кордонна бригада⁴⁶. 2-га Подільська під командою генерального хорунжого М.Десіно здійснювала охорону кордону з Румунією в районах міст Хотин, Кам'янець-Подільський, Могилів-Подільський, Ямпіль. 3-тя Одеська (начальник штабу М.Саборський) за основне завдання мала прикриття державної межі України з Румунією в районах Одеси, Тирасполя, Дубосар, Слобідки і брала участь у приєднанні до Української Держави Буджаку. 4-та Північна кордонна бригада, де начальником штабу був військовий старшина М.Самойлов, забезпечувала переважно північні рубежі в районах українських міст Новозибків, Гомель, Василевичі, Калинковичі, Мозир, Житковичі. 5-ту Чорноморську в листопаді 1918 р. було розформовано, а її кадри використали для укомплектування Управління охорони Чорноморського узбережжя (начальник штабу військовий старшина І.Потапов). 6-та Хоперська (начальник штабу військовий старшина Ю.Кобилецький⁴⁷) несла службу на північному сході Української Держави, 7-ма Донецька (начальник штабу військовий старшина А.Оранський⁴⁸) оберігала східний відрізок кордону, суміжний із територією

Микола Стечишин – значковий Радзивилівської кордонної бригади (від 10 лютого 1918 р.); старший ад'ютант Волинської кордонної бригади (від 1 липня 1918 р.); придільний до штабу Окремого корпусу кордонної охорони УНР (від 24 березня 1919 р.); старший ад'ютант штабу Дністровської кордонної бригади (від 24 липня 1919 р.)

⁴⁵ Там само. – Ф.1063. – Оп.3. – Спр.1. – Арк.16–16 зв.

⁴⁶ Державний архів Волинської обл. – Ф.3. – Оп.1. – Спр.1703. – Арк.65–67.

⁴⁷ Див.: [Електронний ресурс] <http://www.grwar.ru/persons/person/2538>

⁴⁸ Див.: [Електронний ресурс] <http://www.grwar.ru/persons/person/3509>

Всевеликого Війська Донського, 8-ма Азовська (начальник штабу М.Костенко⁴⁹) відповідала за Азовське узбережжя, а 9-та Курська кордонна бригада (начальник штабу К.Бородич⁵⁰) охороняла рубіж на Чернігівщині з боку Курська. Розквартирована на Єлисаветградщині навчальна бригада не опинилася в епіцентрі антигетьманського заколоту Директорії⁵¹ й не відразу зіткнулася з радянськими військами, які вдерлися в Україну в листопаді – грудні 1918 р. У відносно спокійній ситуації вона несла службу навіть тоді, коли, не сприймаючи соціалістів і комуністів, дві третини її старшинського складу, покинувши місце розташування, подалися на Крим.

Для прикриття морських рубежів було створено Штаб охорони узбережжя Чорного моря (замість 5-ї Чорноморської кордонної бригади), якому мали підпорядковуватися три полки чорноморської охорони, що формувалися в Одесі. Усі підрозділи вже в перебігу комплектування залучалися до виконання службових задач, а 1-й полк охороняв узбережжя в районі Одеси та у Дністровському лимані навпроти Аккермана та брав участь у зайнятті цього міста і приєднанні його до складу Української Держави.

Із приходом до влади гетьмана П.Скоропадського полковник В.Желіховський зберіг свою посаду начальника Окремого корпусу кордонної охорони. У липні 1918 р. його змінив генеральний хорунжий В.Савельєв (Савеліїв), а того вже під завісу гетьманату – військовий старшина Васильєв. Начальником штабу ОККО був генеральний хорунжий Л.Байков. Полковника В.Желіховського перевели на посаду помічника начальника корпусу.

Віктор Савельєв (Савеліїв)

Лев Байков

24 травня 1918 р. затверджено тимчасовий склад управління ОККО – 49 старшин (офіцерів), 32 військових урядовців, 85 канцеляристів і немуштрованих козаків. Першими кадровими «донорами» для дієвого започаткування служби кордонної охорони в липні 1918 р. послугували старшини й козаки Запорізького корпусу, а саме формування ОККО тривало до листопада. Однострій прикордонників вирізнявся жовтогарячими

петлицями, які згодом було замінено на ясно-зелений (салатовий) колір. На кінець осені 1918 р. у затверженому урядом штаті ОККО значилися 701 старшина, 4 тис. 274 кінних, 10 тис. 733 піших і 2 тис. 378 нестройових козаків. Охоронці кордону були зобов'язані тісно взаємодіяти з митниками, у штабі ОККО запроваджувалися посади старшин для зв'язку з митними інспекторами⁵².

⁴⁹ Див.: [Електронний ресурс] <http://www.grwar.ru/persons/person/2338>

⁵⁰ Див.: [Електронний ресурс] <http://www.grwar.ru/persons/person/2496>

⁵¹ Докл. див.: *Гай-Нижник П.* Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. – К., 2019. – 626 с.; *Його ж.* Повстання Директорії: хто і коли спланував антигетьманський заколот 1918 р. // Крути: проблеми державотворення від доби Української революції (1917–1921 рр.) до сьогодення. – Вип. III: 36. маг. Всеукр. наук. конф. (Крути, 29 січня 2020 р.). – К.; Ніжин, 2020. – С. 53–83; *Його ж.* Листопад – грудень 1918 р.: повстання Директорії чи успішна спроба державного військового перевороту? // Література та культура Полісся. – Вип. 17: Полісся та Лівобережна Україна в історичному та культурологічному контексті. – Ніжин, 2002. – С. 171–175.

⁵² *Тимошук О.В.* Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.). – Х., 2000. – С. 248–249.

При цьому кошторисом ОККО на 1918 р. щодо протидії контрабанді виділялося 14 тис. 500 крб із відомчих бюджетних 34 тис. 600 крб⁵³. Крім того, згідно із законом «Про асигнування коштів на утримання Окремого корпусу кордонної охорони», на забезпечення старшин і козаків до 7 вересня 1918 р. виділялося 9 млн крб, і передбачалося спрямувати ще 5 млн крб, з яких 4 тис. 500 крб мали йти на витрати «по справах про пачкарство (контрабанду – П.Г.-Н.) і видатки на агентуру»⁵⁴.

Наприкінці літа 1918 р. витрати на організацію та утримання українських прикордонних військ уже обійшлися державній скарбниці в досить значну на той час суму – 9 млн 028 тис. 170 крб. Однак цих коштів виявилось замало для налагодження хоча б відносного нагляду за величезним кордоном. У зв'язку з цим у липні мала Рада Міністрів вирішила запропонувати урядові додатково виділити на утримання прикордонників ще 5 млн крб⁵⁵. У середині серпня 1918 р. розпочалося активне формування бригад кордонної охорони (було призначено командирів і начальників штабів, старшин та навіть фахівців із митної служби).

У серпні 1918 р. отаман (командир) ОККО з доручення міністра фінансів звернувся до Головного військово-юридичного управління з проханням про розробку карного закону про відповідальність чинів кордонної охорони за контрабанду. При цьому штаб корпусу надіслав проект статті закону «Про порушення обов'язків служби під час несення варту та по охороні державного кордону». У ньому, зокрема, йшлося: «Співробітники кордонної охорони, допомагавші ввозу пачкарських товарів з-за кордону й вивозу їх з України, а також за перенос або перевезення через кордон пачкарства осторонь митних пунктів, підлягають позбавленню всіх прав і засланню на каторгу від 4 до 8 років, а при виконанні ними службових обов'язків по охороні кордону – від 8 до 15 років»⁵⁶. Після аналізу документа військові юристи підкорегували проект у такій редакції (яку 13 серпня схвалив міністр фінансів А.Ржепецький), що військовослужбовці ОККО та відряджені до нього посадові особи за переміщення товарів через кордон контрабандним способом поза митними пунктами й за допомогу такому переміщенню мали б каратися: за протиправні діяння, скоєні під час виконання службових обов'язків, – позбавленням усіх прав і каторгою від 4 до 8 років, а у вільний від служби час – позбавленням прав і відправкою до арештантських відділів на термін від 4 до 6 років⁵⁷.

Міністр фінансів А.Ржепецький у доповіді перед Радою Міністрів від 6/7 вересня 1918 р., зауважуючи про майже повну витрату отриманих раніше сум (9 млн 028 тис. 170 крб), зазначав, що «виникає потреба в відпуску коштів на дальше існування корпусу»⁵⁸. Він просив уряд «в якнайскорійшій часі затвердити і видати в лік кошторису на різні потреби утримання корпусу на вересень місяць, тим часом, поки кошторис буде затверджений, ще п'ять мільйонів карбованців (5.000.000 крб)»⁵⁹. Урядовці пішли назустріч міністрові, а вже 28 вересня П.Скоропадський затвердив ухвалений Радою Міністрів закон «Про асигнування в розпорядження міністра фінансів 5.000.000 карбованців на утримання Окремого корпусу кордонної охорони», які виділялися з коштів Державної скарбниці в рахунок кошторису 1918 р. (на місяць вересень). Того ж дня об'їзником «Про ліквідацію комісаріятів-агентур» директор департаменту митних зборів П.Андрєїв повідомив

⁵³ ЦДАВО України. – Ф.1434. – Оп.2. – Спр.36. – Арк.9 зв.

⁵⁴ Там само. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.184. – Арк.3–5.

⁵⁵ Там само. – Спр.24 а. – Арк.15 зв.

⁵⁶ Там само. – Оп.2. – Спр.6. – Арк.3–4.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Там само. – Спр.184. – Арк.2.

⁵⁹ Там само.

відповідні прикордонні служби країни, що «в сучасний мент майже по всьому кордоні Української Держави установа кордонна охорона»⁶⁰. Попередньо (20 вересня) подібний обіжник випустив міністр торгу і промисловості С.Гутник⁶¹.

Тож на завершальний етап формування кордонно-митної системи України мало вийти восени 1918 р. На кінець вересня відповідні пости було запроваджено майже по всіх пропускних пунктах уздовж рубежів Української Держави. Однак восени того року формування прикордонних військ ще остаточно не завершилося. Про це свідчить і те, що 7 листопада міністр фінансів представив на розгляд уряду законопроект «Про штати Окремого корпусу кордонної охорони»⁶². Учасники урядового засідання затвердили штати, а також постановили присвоїти чинам корпусу ставки в розмірі на 18 тис. 600 крб більшому від тих, які пропонувала бюджетна комісія. Крім того, урядовці запропонували міністрів фінансів «у спішному порядку представити на розгляд Ради Міністрів законопроект про нову систему призначення премій за поїмку контрабанди чинам Окремого корпусу кордонної охорони, прийнявши до уваги побажання Ради Міністрів про прискорення видачі премій чинам, що відзначилися, та їхнім начальникам»⁶³.

18 листопада 1918 р. Рада Міністрів підтримала тимчасові штати частин, підрозділів і штабів ОККО, а вже 20 листопада П.Скоропадський затвердив ухвалу урядом постанову «Про асигнування в розпорядження міністра фінансів 6.160.000 карбованців на канцелярські й господарські видатки, і на улаштування людського й кінського комплексу Окремого корпусу кордонної охорони»⁶⁴.

Формування структури відбувалося під безпосереднім патронатом міністра фінансів А.Ржепецького. Гетьман згадував: «Командиром його (тобто Окремого корпусу кордонної охорони – П.Г.-Н.) було призначено молодого генерала з Георгієм на ший, Васильєва. Справа просувалася туго. У всякому випадку, як погано це не посувалося через те, що всі платні солдати був той самий розпропагандований елемент, усе-таки корпус своїми арештами контрабанди себе окупляв»⁶⁵. Загалом же кордонна й митна служби існували не даремно, про що згодом у доповіді від 26 грудня 1918 р. і звітував директор департаменту митних зборів П.Андрєв, указуючи, зокрема, що за допомогою кордонної та фінансової охорони митні установи зібрали 44 млн 303 тис. 864 крб⁶⁶.

Начальну команду (Центральне управління) ОККО склали командир, його помічник, ад'ютант, старшини для доручень, штаб корпусу, управління начальника постачання та п'ять особливих частин: морська, судових справ, санітарна, ветеринарна, будівельна. Штаб корпусу поділявся на п'ять відділів: загальний, персональний, організаційний, кордонний, комендантський. Управління начальника постачання мало у структурі п'ять діловодств: загальне, речове (з речовим складом), харчових справ, гарматного й інженерного постачання, помешкань. Загальну чисельність Центрального управління ОККО, відповідно до затвердженого штатного розпису, мали складати 45 старшин, 4 лікаря, 32 урядовця, 46 немуштрованих підстаршин і козаків, 39 військових канцеляристів⁶⁷.

⁶⁰ Державний вістник. – 1918. – 31 жовтня.

⁶¹ ЦДАВО України. – Ф.1117. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.229.

⁶² Там само. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.31–31 зв.

⁶³ Там само. – Спр.184. – Арк.2.

⁶⁴ Там само. – Спр.146. – Арк.1.

⁶⁵ *Скоропадський П.* Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – К.; Філадельфія, 1995. – С.194.

⁶⁶ Докл. див.: *Гай-Нижник П.* Україна: фінанси і політика (1917–1922 рр.). – К., 2021. – 808 с.

⁶⁷ ЦДАВО України. – Ф.3271. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.18–21.

У підпорядкуванні Центрального управління ОККО перебували кордонні бригади, штатний склад кожної з яких мав становити п'ять старшин й урядовців, з санітарних та ветеринарний лікар, і панотець, 33 муштрових і 66 немуштрових підстаршин та козаків⁶⁸. Бригади ж складалася з шести кордонних відділів, кожен з яких за штатом мав бути сформований у такій чисельності: 10 старшин, 322 муштрових і 55 немуштрових підстаршин та козаків. Відділи ж поділялися на п'ять кордонних «отрядів» (загонів), до яких належали: 1 старшина, 64 муштрових і 6 немуштрових підстаршин та козаків. Своєю чергою, кожен «отряд» поділявся ще на від трьох до п'яти кордонних «вартарок» (варткових постів), що склалися з 15 стрільців у кожному⁶⁹.

Тож загальна чисельність кордонних військ сягала б 17 тис. осіб. Нормативним забезпеченням на тимчасовій основі слугували російські «Правила про Окремий корпус прикордонної стражі» та Митний статут 1910 р., «Інструкція служби чинів Окремого корпусу прикордонної стражі» 1912 р., Статут кордонної охорони, затверджений урядом УНР, та відповідні законодавчі й нормативно-розпорядчі акти гетьманату 1918 р. Зауважимо, що вже було розроблено проекти Кордонного та Митного статутів, які, проте, не були затверджені через крах Української Держави.

Узбережжя Чорного моря охороняла Одеська кордонна бригада. У Скадовську дислокувався її 5-й відділ на чолі з полковником Верніком. Два загони цього відділу безпосередньо несли службу на розмежувальній смузі з Кримом, а саме Колончацький (с. Преображенка) під командою сотника Петриу та Першокостянтинівський (с. Першокостянтинівка) на чолі зі значковим Марченком. Виставлялися кордонні наряди – секрети у складі двох – трьох козаків.

Варто також додати, що окрім полків чорноморської охорони узбережжя прикривала також бригада морської піхоти, підпорядкована Морському відомству⁷⁰. Було забезпечено запровадження системи перевірки паспортних, інших документів, що посвідчували особу й надавали право громадянам Української Держави та іноземцям на перетин державного кордону (обіжник №633 «Про порядок пропуску через кордон пасажирів» від 27 травня 1918 р., затверджений 30 серпня; статут «Про кордонні пункти державної варті»).

Утім завершити формування прикордонних військ і мережі митно-кордонних установ, остаточно укомплектувати їх, забезпечити пересувні склади, вивчити новачків, облаштувати побутову й господарську частини, взагалі обладнати відповідним чином інфраструктуру вздовж усієї довжини кордону за 7,5 міс. існування гетьманату так і не вдалося. У листопаді 1918 р. розпочався антигетьманський заколот, який невдовзі переріс у масове повстання⁷¹. У країні запанував безлад і громадянська війна.

Агатон Добрянський – начальник Дністровської бригади Окремого корпусу кордонної охорони

⁶⁸ Там само. – Арк.22.

⁶⁹ Там само. – Арк.23–24.

⁷⁰ Докл. див.: Гай-Нижник П.П. Українська морська піхота: історія створення і бойовий шлях (1918–1921 рр.) // Военно-історична робота в Військово-морських силах: Сучасний стан та перспективи: Мат. III Всеукр. наук.-практ. конф., 12 листопада 2020 р. – Одеса, 2020. – С.57–70.

⁷¹ Докл. див.: Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. – К., 2019. – 626 с.; Його ж. 1918-й: два перевороти. – К., 2019. – 298 с.

В оточеному повстанцями Києві П.Скоропадський 14 грудня зрікся влади, а очолювана ним Українська Держава припинила своє існування.

Після постановня УНР на чолі з Директорією Окремий корпус прикордонної охорони отримав нового командира, яким від 10 січня 1919 р. став колишній військовий міністр часів Центральної Ради О.Жуковський⁷². Фактично ж командування він перейняв на себе ще 6 січня після зустрічі з головним отаманом С.Петлюрою⁷³. Наприкінці січня 1919 р. штаб ОККО та чотирьох бригад, які ще залишалися у його складі, було переведено до Кам'янця-Подільського, а командира корпусу О.Жуковського призначено надзвичайним комендантом міста.

Значна частина сил самовільно перейшла до російської Добровольчої армії (зокрема про таке перепідпорядкування в повному складі оголосили Одеська, Донецька, Азовська кордонні бригади, більша частина навчальної бригади, а також кадри всіх трьох полків охорони Чорноморського узбережжя). У січні 1919 р. старшини та козаки 7-ї Донецької кордонної бригади в повному складі перейшли на бік Дону. Як наслідок, указом по корпусу це формування було ліквідовано постфактум, проте у жовтні того ж року розпочалося її нове створення й невдовзі вона спільно з іншими українськими військами вела бої на Донбасі. На півночі ж, у зв'язку з наступом більшовиків, особовий склад Хоперської кордонної бригади було евакуйовано до Куп'янська, де наприкінці січня 1919 р., захоплена радянцями, вона демобілізувалася, а багато хто з прикордонників перейшов до червоних (у тому числі й начальник штабу). Відтак в. о. командувача ОККО своїм наказом від 5 лютого 1919 р. ліквідував 6-ту бригаду кордонної охорони. Заново її почали формувати у вересні того року під орудою полковника О.Пилькевича в Куп'янську. Зі свого боку бійці 8-ї Азовської кордонної бригади, що дислокувалася в Маріуполі, у січні 1919 р. розділилися: більша частина їх разом із 7-ю бригадою перейшла на сторону донських козаків, а рештки відступили в Бердянськ, де почалося відновлення бойового складу. Вже восени 1919 р. з'єднання повернулося до Маріуполя й відновило охорону Азовського узбережжя.

Натомість 9-та Курська кордонна бригада вже у грудні 1918 р. вступила у запеклі бої з більшовиками, які тривали до липня 1919 р. Білася з військами Червоної армії у грудні 1918 – січні 1919 рр. й Північна кордонна бригада. Невдовзі вона буде розділена на Коростенську та Чернігівську групи, котрі у серпні 1919 р. знову будуть зведені в єдине бойове з'єднання. 2-га Подільська кордонна бригада у січні – лютому 1919 р. мала бойові сутички як із пробільшовицькими збройними загонами за Дністром (так званими «хотинськими повстанцями»), так і з підрозділами румунської армії (зокрема 4 лютого румунська артилерія обстріляла патрульний загін Кам'янецького відділу бригади, внаслідок чого загинув один козак та було поранено ще двох, а 9 лютого бронепоезд більшовицьких заколотників був захоплений прикордонниками після спроби прориву в Могилеві). Від 15 лютого 1919 р. командування цією бригадою перейшло до В.Третякова⁷⁴.

18 січня 1919 р. О.Жуковський доповідав уряду, що в його розпорядженні залишилися лише кадри Північної, Курської, Волинської (всі були переведені до Луцька) та Подільської (продовжувала нести варту на румунському кордоні) бригад. Характеризуючи стан ОККО, він зазначив, що корпусу фактично не існує, і запропонував план створення нового дієздатного з'єднання з охорони кордону. Його

⁷² Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки: 1918–1920: Док. і мат. – Т.1. – К., 2006. – С.168.

⁷³ Жуковський О. Вспомини часів епохи Великої Східної Революції початка 1917–19 рр. (Із окопів до тюрми): Записка книжечка: 1919 рік / Упор. П.Гай-Нижник. – К., 2018. – С.215.

⁷⁴ Див.: [Електронний ресурс] https://uk.wikipedia.org/wiki/Третяків_Володимир_Іванович

стратегія полягала у чотирьох основоположних кроках: 1) чітке визначення місцевості у західному регіоні для прийому новобранців; 2) налагодження господарських, технічних і санітарних служб; 3) забезпечення особового складу обмундируванням; 4) правильна постановка загальновійськової підготовки. О.Жуковський також відкидав практику вільного найму на службу в ОККО, а натомість обстоював набір до його лав за принципом військової повинності. У доповідній він також виклав власне бачення підготовки підрозділів (сотень) кордонної охорони⁷⁵.

Тим часом, перебуваючи в Кам'янці-Подільському, О.Жуковський побічно став причетним до створення Комітету охорони Республіки (22 березня 1919 р.), одним із завдань котрого було спрямувати владу УНР на порозуміння і співпрацю з більшовиками⁷⁶. У відповідь членів КОР, у тому числі й О.Жуковського, було заарештовано. Утім невдовзі заходами ЦК УПСР його звільнили. Як зазначав сам О.Жуковський, фактично від 26 березня його усунуто від посад і він перейшов у розпорядження Військового міністерства (тимчасовим в. о. командира ОККО став отаман В.Желіховський, а начальником залоги Кам'янця-Подільського – полковник С.Гончаренко). Офіційно ж О.Жуковського було знято з посади коменданта міста й командира Окремого корпусу кордонної охорони з 5 травня (про що засвідчує урядова постанова від 30 липня 1919 р.)⁷⁷.

У березні 1919 р. 2-й полк Управління охорони Чорноморського узбережжя (колишньої 5-ї Чорноморської кордонної бригади) був переведений на постійне місце дислокування з Одеси до Миколаєва й відповідав за берегову охорону у зоні Очакова та в Бузькому лимані. 3-й полк також залишив Одесу, перейшовши до Херсона.

Тим часом 29 квітня 1919 р., коли В.Желіховського було призначено командувачем Північної групи Дієвої армії УНР, він забрав із собою до Рівного ще й кількох старшин ОККО зі ще наявних на той час уже неповних за складом бригад. Зрештою, коли на початку травня того року червоні захопили Кам'янець-Подільський, вояки Курської й Північної кордонних бригад, куди на службу саме набиралося поповнення, потрапили в полон. Частина прикордонників 1919 р. разом із залишками армії опинилася в Польщі в таборах для інтернованих.

Уніформа козака Окремого корпусу кордонної охорони (проект 1922 р., відтворений на основі проєктів 1918 р.)

⁷⁵ Україна. 1919 рік: М.Капустянський. «Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році». Є.Маланюк. «Уривки зі спогадів»: Документи та матеріали. – К., 2004. – С.405–407.

⁷⁶ Комітет охорони Республіки (КОР) було створено 22 березня 1919 р. провідними діячами УСДРП та УПСР на міжпартійній нараді представників соціалістичних партій у Кам'янці-Подільському. Тоді ж його проголосили вищим органом державної влади в УНР. Утім КОР не здобув підтримки з боку державних і політичних інституцій та угруповань, відтак уже 27 березня 1919 р. сповістив про припинення своєї діяльності.

⁷⁷ ЦДАВО України. – Ф.3543. – Оп.2. – Спр.3. – Арк.38.

Коли ж на початку червня 1919 р. українські сили відбили Кам'янець-Подільський у більшовиків, уряд намагався відродити Окремий корпус кордонної охорони⁷⁸. Наказом Головної управи військ УНР №230 від 12 серпня того року було затверджено однострій для частин ОККО, який відповідав польовій формі з такими змінами: штани – сіро-синього кольору з жовтими кантами; прикладне сукно – жовте з блакитною стьожкою навколо петлиць. На кашкетах старшин околиця була жовта з блакитним кантом, а на петлицях містилася емблема у вигляді перехрещених рушниць й шаблі, між якими – жезл Меркурія. Знак міг бути виготовлений із білого металу, зроблений трафаретом білого кольору або ж вишитий на сукні. Невдовзі до однострою додалися ще ясно-зелені нарукавні ромби. Уряд уточнив і звів розпис видатків ОККО⁷⁹, було розроблено також нові проекти статутів корпусу⁸⁰ та митної варті⁸¹.

22 жовтня 1919 р. командир Окремого корпусу кордонної охорони представив урядовцям доповідь, в якій доводив необхідність залишити штат формування і штаб Подільської кордонної бригади в Кам'янці⁸². Проте відновити структуру в колишньому вигляді так і не вдалося. Марними залишилися подібні зусилля й у 1920 р.⁸³ Формально ОККО проіснував до 1923 р. та був розформований уже на чужині разом з іншими частинами Армії УНР.

REFERENCES

1. Hai-Nyzhnyk, P. (2002). Lystopad – hruden 1918 r.: povstannia Dyrektorii chy uspihna sprobа derzhavnoho viiskovoho perevorotu? *Literatura ta kultura Polissia: Polissia ta Livoberezhna Ukraina v istorychnomu ta kulturolohibnomu konteksti*, 17, 171–175. Nizhyn. [in Ukrainian].
2. Hai-Nyzhnyk, P. (2004). Stvorennia mytnoi kordonnoi sluzhby Ukrainy u 1918 r. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*, 7, 234–244. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Hai-Nyzhnyk, P. (2004). Stvorennia mytnoi sluzhby i mytnoi kordonnoi okhorony UNR ta Ukrainoi Derzhavy (Hetmanatu) v 1918 r. *Mytna polityka v Ukraini: Istorychni ta pravovi aspekty problemy: Zb. nauk. prats pamiaty profesora Yosypa Leonidovycha Rysicha*, 136–149. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
4. Hai-Nyzhnyk, P. (2007). Za shcho Petro Bolbochan був predstavlenyi do zvanntia polkovnyka armii Ukrainoi Derzhavy. *Kyivska starovyna*, 6, 155–157. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Hai-Nyzhnyk, P. (2019). *1918-i: dva perevoroty*. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Hai-Nyzhnyk, P. (2019). *Pavlo Skoropadskiy i Vlasnyi Shtab hetmana vsiiei Ukrainy: borotba za vladu i derzhavnist*. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Hai-Nyzhnyk, P. (2020). Povstannia Dyrektorii: khto i koly splanuvav antyhetmanskyi zakolat 1918 r. *Kruty: problemy derzhavotvorenntia vid doby Ukrainoi revoliutsii (1917–1921 rr.) do sobodennia: Zb. mat. Vseukr. nauk. konf. (Kruty, 29 sichnia 2020 r.)*, III, 53–83. Kyiv; Nizhyn. [in Ukrainian].
8. Hai-Nyzhnyk, P. (2020). Ukrainka morskа pikhota: istoriia stvorennia i boiovyi shliakh (1918–1921 rr.). *Voienno-istorychna robota v Viiskovo-morskykh sylakh: Suchasnyi stan ta perspektyvy: Mat. III Vseukr. nauk.-prakt. konf., 12 lystopada 2020 r.*, 57–70. Odesa. [in Ukrainian].
9. Hai-Nyzhnyk, P. (2021). *Ukraina: finansy i polityka (1917–1922 rr.)*. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Rukkas, A.O. (2015). "Razom z polskym viiskom": Armii Ukrainoi Narodnoi Respubliky 1920 r. (struktura, orhanizatsiia, chyselnist, uniforma). Kyiv. [in Ukrainian].
11. Tymoshchuk, O.V. (2000). *Okhoronnyi aparat Ukrainoi Derzhavy (kviten – hruden 1918 r.)*. Kharkiv. [in Ukrainian].

⁷⁸ Там само. – Ф.1509. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.1–165.

⁷⁹ Там само. – Спр.1. – Арк.1–2.

⁸⁰ Там само. – Спр.8. – Арк.1–143.

⁸¹ Там само. – Спр.10. – Арк.1–14.

⁸² Там само. – Спр.12. – Арк.1–3.

⁸³ Докл. див.: Руккас А.О. «Разом з польським військом»: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа). – С.394–403.

Pavlo HAI-NYZHNYK

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),
Head's Assistant,
Research Institute of Ukrainian Studies MES of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), hai-nyzhnyk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8912-8398>

Separate Corps of Border Guards (1918–1919)

Abstract. The purpose of the article is to cover the process of formation of the Separate Corps of Border Guards of Ukrainian People's Republic and Ukrainian State during 1918–1919. The research methodology is based on the principles of historicism, objectivity, multifactorial and comprehensive analysis. System and structural methods are used. **Scientific novelty.** On the basis of archival, some of which are introduced into scientific circulation for the first time, and published sources, the organizational and legal principles of establishing the institute and structures of the state border service in Ukrainian People's Republic and Ukrainian State are analyzed. Statistical data on the quantitative and territorial composition of the service are given. The locations of border guards, its number, governing bodies, funding, functions, responsibilities, tasks are indicated. It was noted on the close cooperation of the Border Guard with the Customs Service and the Ministry of Finance of Ukraine, government decisions on the formation and operation of the Separate Border Guard Corps, its activities and equipment. It is stated that the policy of the Ukrainian State (as well as the Ukrainian People's Republic) in the field of legal and administrative arrangement and functioning of border guards was temporarily based on the all-Russian legal framework, which was adjusted by current laws, decrees, circulars and orders of Ukrainian governments and new political and economic agreements. state Ukraine with other countries, which was concluded during 1918 as full representatives of Ukrainian People's Republic and Ukrainian State. The role of border guards was emphasized both in peacetime and during hostilities. **The conclusions** indicate that the main tasks of the Separate Corps of Border Guards were determined: the organization of border protection by setting up special posts; control over the movement of persons across the border in the presence of relevant documents and counteraction to illegal import (export) of goods, weapons, ammunition, etc.; detention of deserters and criminal elements; performing quarantine and police services at the border. Also, units of the Separate Border Guard Corps were to bear paramilitary responsibility for border security, working closely with the customs offices of the Department of Customs Duties of the Ministry of Finance and the Department of Border Care of the Ministry of Trade and Industry to protect Ukrainian industry and protect the interests of the treasury. Emphasis was placed on the incompleteness of the process of formation of the border guard, its reformatting and re-subordination during the period of military failures and, finally, liquidation due to the collapse of Ukrainian statehood.

Keywords: Separate Corps of Border Guards, border service, Ukrainian People's Republic, Ukrainian State.